

Ocene in poročila o publikacijah in razstavah

Ostale publikacije

Nacionalno poročilo o kulturni politiki Slovenije

Poročilo o tem, kako so javne oblasti v Sloveniji posegale na področje kulture in kakšen je bil njihov odnos do kulture, je bilo namenjeno predstavitvi pred odborom za kulturo Komiteja za kulturno sodelovanje Sveta Evrope. Po predstavitvi 25. novembra 1996 je doživelo nekaj sprememb, letos pa je izšlo - skupaj s poročilom evropske strokovne skupine - pri Fakulteti za družbene vede (v zbirki Teorija in praksa) z naslovom *Kulturna politika v Sloveniji* (395 str.). Kot avtorja, vodja projekta in strokovna koordinatorja Poročila se navajata Vesna Čopič in Gregor Tome.

Po uvodni predstavitvi opisuje Poročilo kulturno politiko v Sloveniji po drugi svetovni vojni, vključno z obdobjem po letu 1990 ter navaja nekatere splošne kazalce kulturnih dejavnosti, osrednji del Poročila pa zavzema opis in analiza kulturne politike pri posameznih kulturnih dejavnostih. Poročilo zaključuje s ključnimi vprašanji kulturne politike v Sloveniji in izhodišči za pripravo nacionalnega kulturnega programa. Avtorjem Poročila je treba priznati, da sta s pomočjo sodelavcev in na osnovi dosedanjih gradiv (zlasti se v zvezi s kulturno dediščino pogosto navaja Jože Humer) zbrala veliko podatkov, nekatere ugotovitve pa potrebujejo korekture. Na take s področja arhivske dejavnosti želimo opozoriti v tem prispevku.

Ni mogoče trditi, da v obdobju agitpropovske kulturne politike, kot Poročilo označuje leta 1945 do 1953, v kulturnopolitičnih dokumentih tako rekoč ni bilo govora o varstvu kulturne dediščine. Tako stoji v *Priročniku za krajevne ljudske odbore* (III. del, Ljubljana 1950, str. 171), kako je npr. arhivsko gradivo "nenadomestljiva priča o položaju in razvoju našega ljudstva v preteklosti. Nedavno so to gradivo oskrbovali tujci, ki niso dopuščali, da bi mi dobili pravo sliko o našem narodnem in družbenem razvoju. ... Brez dobro urejenih arhivskih zbirk ni mogoče pravilno zastaviti zgodovinske znanosti, ne podpreti naših državljanov z dokazili v borbi za pravično ureditev naših meja. Dobra oskrba in izraba arhivskega gradiva je tako potrebna za kulturni napredek ljudstva in je bisivena opora državne moči." Številna uničenja predvojnega arhivskega gradiva v tem času pa kažejo, da je bil dejanski odnos oblasti do arhivov povsem drugačen, z izjemo posebnih arhivov, ki so jim bili zapuani dokumenti "junaške dobe naše zgodovine".

Poročilo navaja, da v omenjenem obdobju za

področje kulture ni bilo posebne zakonodaje, z izjemo področja spomeniškega varstva, ki je bilo v pristojnosti zvezne zakonodaje. V zakonu o varstvu kulturnih spomenikov FLRJ z dne 23. 7. 1945 in zakonu z enakim naslovom z dne 4. 10. 1946 se naj bi kot "premični kulturno-zgodovinski spomeniki" razumelo tudi arhivsko gradivo, vendar se je zavarovanje arhivskega gradiva na podlagi tega zakona izkazalo kot neustrezno, nakar so že leta 1948 izdali zvezno uredbu o začasnem zavarovanju arhivov (z dne 12. 3. 1948), ki je določala, da bodo državni arhivi, v sporazumu z zavodi za varstvo kulturnih spomenikov, dajali začasna navodila o ravnanju z arhivi, dokler ne bo izdan zakon o arhivih in registraturi. Do tega je prišlo čez dve leti, ko je bil sprejet splošni zakon o državnih arhivih (Uradni list FLRJ, št. 12/50), ki ne pozna več povezave s spomeniškim varstvom. Med kulturne institucije, ustanovljene takoj po vojni, načrtovane pa že med vojno, sodi tudi Arhiv Slovenije, takrat imenovan Osrednji državni arhiv Slovenije.

Obdobje 1953 do 1974 imenuje Poročilo obdobje državno vodene kulturne politike. Navaja, da si je partija obranila ekskluzivno vodilno politično vlogo, izjema so bila področja, ki za politiko niso bila posebno zanimiva. Na teh je novi sistem omogočal uveljavljanje relativne strokovne samostojnosti. V kulturi naj bi bila poleg spomeniškega varstva in drugih taka tudi arhivska dejavnost, moramo pa dodati, da je po drugi strani to pomenilo popolno brezbriznost oblasti za probleme arhivske dejavnosti in da posledice tega še dolgo niso bile odpravljene (predvsem se je to poznalo pri zagotavljanju prostorov za arhive). Poleg zakonodaje iz petdesetih let bi kazalo omeniti še sklop zakonov, ki so nastali kot posledica usklajevanja z novo Ustavo, sprejeto leta 1963. Med to sodi tudi zvezni splošni zakon o arhivskem gradivu iz leta 1964 in prvi slovenski arhivski zakon (Zakon o arhivskem gradivu in arhivih) iz leta 1966. Pri sprejemu ustavnih amandmajev XX. do XLI. leta 1971, ki so prenesli vrsto pristojnosti od federacije na republike (od tedaj niso bili več potrebni splošni zakoni za področje kulture), je bilo potrebno novelirati tudi zakon o arhivskem gradivu in arhivih (1973).

Za naslednje obdobje samoupravno vodene kulturne politike (1974-1989) navaja Poročilo, da je bilo v Sloveniji 6 arhivov. Točen podatek je 7, če imamo v mislih splošne arhive: Arhiv Slovenije ter 6 medobčinskih. Potrebno pa je navesti, da so imeli regionalni arhivi tedaj 5 (sedaj 7) dislociranih enot, ki jih po-

ročilo sploh ne omenja, in da je obstajala še vrsta posebnih arhivov, ki so bili tedanji oblasti potrebni, da bi jim zaupala politično občutljivejše gradivo.

Ko je v obdobju po letu 1990 predstavljeno Ministrstvo za kulturo, se v njegovem sestavu omenja tudi Arhiv Republike Slovenije, pri katerem je povedano, da skrbi za arhivsko gradivo državnih organov in drugih z zakonom določenih pravnih oseb. Naj dodamo, tistih državnih organov, ki delujejo za območje vse države.

Poglavje Opis in analiza varstva arhivskega gradiva in arhivov začneja z restitucijo arhivskega gradiva slovenskega izvora in mednarodnim sodelovanjem arhivov. Pravilneje bi bilo razlikovati med restitucijo, to je vračanjem arhivskega gradiva, ki je bilo odnešeno med vojno, in vračanjem arhivskega gradiva, ki je prišlo po redni poti v arhive, ki so zaradi državnih sprememb danes v tujini, moralo pa hi biti tako gradivo po uveljeli provenienca v slovenskih arhivih.

Ni mogoče trditi, da se je arhivska mreža v Sloveniji izoblikovala v petdesetih letih. Poleg že obstoječih so tedaj nastali nekateri arhivi, ki so bili po nazivu "mestni", ker zakon drugačnega naziva ni dopuščal, zbirali pa so gradivo z območja okraja. Ti arhivi so bili ustanovljeni v krajih, kjer so se ohranile večje količine starejšega gradiva; ponekod pa so to vlogo prevzeli lokalni muzeji. Nastanek arhivske mreže pa je omogočil šele arhivski zakon iz leta 1966.

Prič je Skupščina Socialistične republike Slovenije, in sicer njen prosvetno-kulturni zbor, obravnavala arhivsko službo v Sloveniji 18. decembra 1964 na podlagi obsežnega gradiva z naslovom Položaj, problemi in perspektive arhivske službe v SR Sloveniji, ki je predstavljala osnovo za pripravo zakona in smernice za delovanje arhivske službe vsaj dve desetletji. Njegov glavni avtor je bil dr. Sergij Vilfan, ki je tedaj nosil tudi glavno težo pri pripravi zvezne arhivske zakonodaje. Povzetek gradiva je bil objavljen v Naših razgledih 3. oktobra tega leta. Na podlagi arhivskega zakona je bila ustanovljena Skupnost arhivov Slovenije, ki naj bi predstavljala v danih razmerah nekaj nadomestek za arhivsko direkcijo. Na njeno iniciativo, in v soglasju z občinskimi skupščinami, je bila oblikovana arhivska mreža, ki je čez čas poskrbelo za celovito in enakomerno zagotavljanje arhivske dejavnosti na območju vse Slovenije. Pri oblikovanju arhivske mreže smo se zavedali, da ta ne more slediti upravnim zahtevam, ampak da je treba upoštevati historične osnove. Posledica tega je seveda določena neenakomernost območij, ki je z enotami arhiva povsem obvladljiva. Zelo zgrešeno pa je mnenje, da je število zavodov merilo za razvitost varstva kulturne dediščine. Skupnost arhivov Slovenije je sprejela nadalje sklep o nazivih delovnih mest in ugotavljanju strokovne uposobljenosti v arhivih in načela za sestavo pravilnikov o uporabi arhivskega gradiva. Samoupravni sistem pa je v nekaj letih onemogočil nadaljnja prizadevanja za celovito organiziranost arhivske službe ter njeno enotno in usklajeno delovanje. Netočen je podatek, da je zakon iz leta 1966 vzpostavil statusno razlikovanje Arhiva Slovenije in drugih arhivov. Šele z zakonom o republiških upravnih orga-

nih iz leta 1974 (Ur.L.SRS, št. 39/74) je postal Arhiv SR Slovenije republiška organizacija, medtem ko so bili regionalni arhivi samostojni zavodi. Temelj za to razlikovanje pa ni bila vrsta gradiva, za katerega je bil pristojen republiški arhiv, marveč nove naloge: "Arhiv SR Slovenije opravlja upravne in druge naloge, ki se nanašajo na arhivsko in arhivsko matično službo."

Nastanku zakona o naravni in kulturni dediščini iz leta 1981 je botrovala politično motivirana zahteva o enotnem sistemu varstva kulturne dediščine. Zato je bilo potrebno investiti delitev na dediščino (kulturnega pomena) in na spomenike (posebnega kulturnega pomena), kar je za arhivsko gradivo povsem neustrezno. Zakon je moral priznati specifičnost arhivskega gradiva, s tem da ga je ohranjal povsem ločeno. Dejstvo je namreč, da pri njem varujemo tisto, kar izpričuje njegov zapis, zelo redko pa gre za njegovo zunanjo podobo. Zato so temeljne v vsakem arhivskem zakonu prav določbe o dostopnosti, ki pa jih je zakon o naravni in kulturni dediščini kar izpustil. Nadalje je ta zakon vpeljal razglašanje ustvarjalcev dokumentarnega gradiva (v obliki določanja družbenih pravnih oseb, ki izročajo arhivsko gradivo arhivu), pri čemer moramo poudariti, da je makrovalorizacija gradiva v strokovnem oziru povsem zgrešena. Dal pa je osnovo za enotno metodologijo dela. Na njegovi podlagi je izšlo nanureč 6 podzakonskih aktov, ki jih je Poročilo (razen enega) povsem prezrlo (o pogojih za uporabo arhivskega gradiva, o odbiranju in izročanju arhivskega gradiva, o sestavi in vodenju evidenc, o strokovni usposobljenosti delavcev družbenih pravnih oseb ter članov društev, ki delajo z dokumentarnim gradivom, o pripravništvu in opravljanju strokovnih izpitov, o strokovni obdelavi in izdelavi pripomočkov za raziskave). Pravilnik o načinu izvajanja materialnega varstva pa je še iz leta 1966. Drugo pa je vprašanje, koliko so se ti pravilniki izvajali v sistemu samoupravljanja. Ni čudno, da ugotavlja Poročilo, da ima npr. mariborski arhiv več kot 9.000 tekočih metrov gradiva, celjski pa 3.000, čeprav oha pokrivata približno enako območje. Poročilo izpostavlja zato prav pravilnik o odbiranju in izročanju arhivskega gradiva arhivu ter pripominja, da brez strokovno verificiranih standardov za odbiranje in izročanje arhivskega gradiva arhivu ni mogoče kompetentno določiti prostorske in kadrovske potrebe arhivov. To trditve je avtorica tega dela Poročila očitno povzela po stališču Republiškega komiteja za kulturo, ki ga je posredoval Izvršni svet Skupščini SRS ob obravnavi arhivske službe v Sloveniji na seji zbora občin 14. decembra 1977 in se na ta način izognil razpravi o reševanju perečih prostorskih problemov, ki so ga predlagali arhivi. K temu inoramo dodati, da je odbiranje arhivskega gradiva strokovno, ne pa politično vprašanje ter da t.im. pozitivni način odhiranja arhivskega gradiva zagotavlja dovolj restriktiven dotok gradiva, le da ga je treba izvajati.

Poročila se je nato na nekaj mestih obregnilo ob novi zakon o arhivskem gradivu in arhivih, ki da so ga "izterjali arhivski delavci". Navaja, da je zakon podržavil regionalne arhive in njihovo gradivo. Brez dvoma je v sedanjem času to najboljša rešitev za

gradivo, ki so ga ti arhivi zhrali. Ne moremo si predstavljati, kako bi razdelili to gradivo med sedanje samoupravne lokalne skupnosti, niti kako bi tolikšno število lokalnih skupnosti zagotavljalo delovanje regionalnega arhiva. Ni pa točno, da arhivski zakon ne daje pravice pokrajinam (če bodo ustanovljene), da ustanovijo svoje pokrajinske arhive. 7. člen zakona določa: Arhivsko javno službo opravljajo Arhiv R Slovenije, regionalni arhivi in arhivi lokalnih samoupravnih skupnosti, po Ustavi pa so pokrajine širše samoupravne lokalne skupnosti. Naslednji očitke je ta, da novi zakon predpisuje pogoje za ustanovitev arhivov le, če so ustanovitelji lokalne skupnosti ali druge javnopravne osebe, ne pa tudi, kadar je ustanoviteljica država. V primeru ko je ustanoviteljica arhiva država, izdaja ustanoviteljski akt vlada R Slovenije, pogoje za ustanovitev arhiva pa bi predpisoval minister. Pač pa vsebuje 6. člen arhivskega zakona dolžnost glede materialnega varstva, ki jih mora izpolnjevati arhiv, kar pa je bistveno. Poročilo nadalje navaja, da je zakon v temelju spremenjen glede odnosa do arhivskega gradiva v zasebni lasti (v primerjavi z zakonom o naravni in kulturni dediščini). To je točno, ker tudi sedanja Ustava drugače obravnava zasebno lastnino kot Ustava, na kateri je temeljil zakon o naravni in kulturni dediščini. Sicer pa samo Poročilo v nadaljnjem poglavju navaja, "da je treba spoštovati pravno varstvo lastnikov spomenikov, ki se jim zaradi javnega interesa omejujejo pravice", to pa pri pisanem gradivu velja še toliko bolj. Različen način obravnavanja javnega interesa do različnih vrst kulturnih spomenikov pa izhaja iz narave stvari, ki je predmet varstva.

To poglavje vsebuje tudi vrsto tabel. Za tabelo 4. 9 pa je treba povedati, da ni vir Ministrstvo za kulturo, marveč jo je sestavil mag. Brane Kozina na podlagi podatkov, ki so jih posredovali posamezni arhivi.

V nadaljevanju ohranjava Poročilo ključna vprašanja kulturne politike v Sloveniji. V poglavju Varstvo kulturne dediščine ohžaluje, da je propadla rešitev, po kateri naj bi se razvil enoten sistem varstva vseh vrst dediščine, ne uvidi pa, da je enoten sistem zaradi narave stvari nemogoč. Nadalje pravilno ugotavlja, da se je pokazala kot neustrezna delitev na kulturno dediščino in kulturne spomenike, kar da je tudi neprimerljivo z drugimi evropskimi ureditvami. Ne moremo pa se strinjati z oceno, da hi hilo to posledica pomanjkanja popisovanja in vrednotenja kulturne dediščine, marveč je posledica nerealne zahteve po enotnem sistemu varstva kulturne dediščine.

Med cilji, ki naj hi spremenili sedanje razmere, navaja Poročilo, da je potrebno uveljaviti enotne evidence dediščine, enotno inventarizacijo in valorizacijo dediščine. Ali je treba to razumeti kot poziv, da opustimo mednarodne standarde za popisovanje arhivskega gradiva? Poročilo nadalje poziva na selektivnost pri varovanju dediščine, nič pa ne omenja nujnega sodelovanja s pristojnimi ministrstvi pri ustvarjanju pogojev za valorizacijo dokumentarnega gradiva (npr. usklajevanje s podzakonskimi akti, ki jih izdajajo druga ministrstva, pa zadevajo tudi arhivsko gradivo, zagotavljanje hrambe dokumentarnega gradiva, ki ga

potrebneje občani za uveljavljanje pravice, pa ni arhivsko gradivo itd.). Med cilji so izpuščeni nujni ukrepi države pri zagotavljanju varstva javnega arhivskega gradiva ob privatizaciji in reorganizacijah podjetij. V nadaljevanju je med cilji navedeno zagotavljanje delovnih razmer inštitucijam s področja kulturne dediščine - iz česar se lahko ali pa ne - razume tudi zagotavljanje pristorskih kapacitet za hrambo arhivskega gradiva, kar je v funkciji vzdrževanja spomenikov, ne pa zagotavljanja delovnih pogojev. Pri splošnih usmeritvah za pripravo nacionalnega kulturnega programa upamo, da je treba kot slovensko ustvarjalnost, ki ji je treba zagotoviti možnosti za arhiviranje, razumeti tudi arhivsko gradivo, ker si brez zagotavljanja potrebnih prostorskih kapacitet za arhive nacionalnega kulturnega programa ne moremo zamisljati.

Jože Žantar

Priložnik za strokovno obdelavo arhivskega gradiva pravosodnih organov od srede 18. stoletja do leta 1991, 1. del, izbor zakonov in predpisov

Avtorji: M. Adamič (Arhiv Republike Slovenije), B. Aristovnik (Zgodovinski arhiv v Celju), Ž. Bizjak (Zgodovinski arhiv Ljubljana), M. Bukošek (Zgodovinski arhiv v Celju), M. Čampa, D. Darovec (Pokrajinski arhiv Koper), M. Fujs (Pokrajinski muzej Murska Sohot), M. Gombač (Arhiv Republike Slovenije), B. Holcman (Pokrajinski arhiv Maribor), B. Kozina (Arhiv Republike Slovenije), D. Krnel-Umek, (Pokrajinski arhiv Koper), A. Leskovec, L. Vidrih-Lavrenčič (Pokrajinski arhiv v Novi Gorici), T. Mrgole-Jukič (Zgodovinski arhiv v Ptuj), E. Ogrizek (Pokrajinski arhiv Maribor), N. Troha (Arhiv Republike Slovenije), J. Žantar (Arhiv Republike Slovenije); Redakcija in uredništvo: B. Kozina, Ž. Bizjak, B. Holcman, E. Umek, Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 1997, 279 strani

Ker je pravosodje praviloma eno od najbolj dejavnih področij oblasti, za delom pravosodnih organov ostaja kopica gradiva, kar predstavlja trd orih predvsem za arhiviste, pa tudi zgodovinarje in ostale poznejše uporabnike. Problematiko urejanja pravosodnih fondov pri nas dodatno zapleta še zgodovinska specifika, saj so deli slovenskega ozemlja tekom stoletij pripadali različnim državnim in s tem tudi pravnim ureditvam. Kot vemo, spadajo zgledno urejeni arhivi med temeljne atribute sodohne države. Pat do urejenosti pa vodi preko sistematike, ki racionalizira in poenoti strokovno obdelavo fondov. K temu naj hi prispeval tudi širok projekt izdelave priložnika za strokovno obdelavo arhivskega gradiva pravosodnih organov, ki bi v celoto povezal izkušnje praktičnega